

Berzsenyi Dániel
A magyarországi mezsei
szorgalom némely
akadályairul

Mercator
Stúdió

Felelős kiadó a Mercator Stúdió vezetője

Műszaki szerkesztés, tipográfia: Dr. Pétery Kristóf

ISBN 963 606 391 5

Mercator Stúdió, 2006

Mercator Stúdió Elektronikus Könyvkiadó
2000 Szentendre, Harkály u. 17.

www.akonyv.hu

Tel/Fax: 06-26-301-549

Mobil: 06-30-305-9489

e-mail: peteryk@t-online.hu

Berzsenyi Dániel

**A MAGYARORSZÁGI MEZEI
SZORGALOM
NÉMELY AKADÁLYAIRUL**

Tartalom

ELŐSZÓ	5
I. NÉPTELENSÉG	6
II. CÉLTALAN NÉPOSZLAT	9
III. CÉLTALAN FÖLDOSZTÁLY	11
IV. MŰVELETLEN NÉP	14
V. MAGYAR PARASZTI GYERMEKNEVELÉS	16
VI. NÉPKÉPZETI ELVEK	20
VII. MESTERSÉGI ÉS KERESKEDÉSI HIÁNYOK	23
VIII. HAMIS GAZDASÁGI SZELLEM	25
IX. DURVA BÁNÁS A JOBBÁGYOKKAL	27
X. FALUSI FAÉPÜLETEK ÉS AZOK SŰRŰSÉGE	29
XI. CÉLTALAN SZŐLŐSZAPORÍTÁS	31
XII. VÁSÁROK ÉS EGYÉB HENYENAPOK	33
XIII. HIÁNYOS NÉPSZERKÖZET	34

ELŐSZÓ

Elgondolván, mennyire függ nemzetünk egész jólléte mezei gazdaságunk virágzásától, s mennyire emelhetnénk nemzeti erőnket, ha valami föntebb mezei szorgalom terjesztené gazdag földünkre áldásait; szívemelő örömmel és nagy reményekkel telve kell látnunk mindazon bölcs intézeteket, melyek által időnkben nemeslelkű nagyaink a mezei szorgalom ügyét a legszentebb hűséggel ápolják, midazon bölcs útmutatásokat, melyek szerint több jeles íróink a legfőbb nemzeti ügynek különféle akadályait és védszereit ösmertetni ügyekeznek.

De mivel az ily szép tünemények nemcsak örömet és reményt adnak a jobb embernek, hanem egyszersmind ösztönt is az együttműködésre, igen kedves kötelességemnek érzém én is, mezei gazdaságunknak, ezen mi köztáplálónknak ügyében adni, amit adhatok, tudniillik: holmi gondolatokat annak akadályairul és segéd módjairul.

Mely tárgyban már több nagy íróink is minden bölcseséggel munkálódtak ugyan; de mivel a tárgy oly temérdek terjedelmű s oly számtalan oldalú, hogy annak ösmereite csak több figyelmezők észrevételei által alakulhat valami egészszé; s mivel az ügy oly szorgos, hogy annak védelmére alig lehet eléggé és elégszer a nemzetet emlékeztetni; nem gondolnám, hogy még e részbeli nyomozatimmal fölöslegvalót cselekedtem; sőt úgy hiszem, óhajtanunk kell, hogy még több eszmélkedőink is e köz- és nagyérdékű dolog iránt tapasztalásaikat és észrevételeiket közleni se fölöslegvalónak, se csekély földadásnak ne véljék; hanem inkább szünet nélkül szemeik előtt tartsák, hogy nemzetünknek, valamint eddig, úgy ezután is csak a mezei szorgalom lévén legfőbb táplálója, örökre csak annyiban leend egész nemzeti boldogságunk alapítva és biztosítva, mennyiben mezei filozófiánkat fejteni, emelni és gyakorlatba hozni tudjuk.

Ne csüggedjünk el pedig azon, hogy mindenben igen elmaradtunk, s nagy gátokat kell vívnunk; sőt legyünk aziránt győződve, hogy azon nagy-szerű áldozatok, melyekkel most egyesült nagyaink boszús isteninket engesztelik, áldást hozandnak mezeinkre, s ha a köztünk megjelent geniust követni fogjuk, egy igen szép jövődő felé leend az útmutatónk.

I. NÉPTELENSÉG

Minden mezei szorgalom főntebb fejletének legáltalánosob föltételei a földnek és földművelő népnek helyes viszonyaiban állván, mely viszonyok és föltételek között pedig egyik legszükségesebb és legszembetűnőbb lévén az, hogy a földnek szorgalmas művelésére legyen elegendő földművelő nép; tehát ha mezei szorgalmunk hátramaradásának okairul gondolkodni akarunk, önként ötlük előnkbe ezen kérdés:

Van-é földünk terjedelméhez és termékenységéhez képest a főntebb mezei szorgalomra megkívántató elegendő földművelő népünk?

Mely kérdésre természet szerint minden, hazánkat és annak népességét ösmerő csak így fog felelni: Ha mezei szorgalmunk legfőbb fejletén nemcsak azt akarjuk érteni, hogy honunkban a főntebb mezei szorgalom még valami nagyobb divatba jöjjön, hanem még azt is, hogy minden műveletre alkalmas földünk legfőbb szorgalmú műveletbe' legyen, ezt kell pedig értenünk, mert ebben áll a nemzeti erő legfőbb fejlete, s ez a legfőbb nemzeti cél, - akkor minden bizonyjal csak azt kell mondanunk, hogy ily mezei szorgalomhoz elegendő földművelő népünk még koránt sincs.

A magyarlakta jobb tájékaink között alkalmasint legnépesebbek Soprony és Vas vármegyék rónái; de ez a népesség is csak olyan, hogy ott sem győzi a magyar a maga gazdaságát, ott is hegyi hencsek és horvátok pergetik a sarlót és csépet, s még Kőszög tövében is láttam csehországi kaszásokat. Ha pedig belebb tekintünk hazánk szívébe, legtermékenyebb síkjain egész tartományokat látunk tatár nomádizmussal bitangolttatni; s hol számtalan faluk és városok virágozhatnának, az egész nemzeti szorgalom abban áll, hogy egy-két zsíros betyár hurcolja a subát és lopott marhát.

Ez így lévén, kérdést nem szenved, hogy mezei szorgalmunk előmenetelének egyik fő s igen szembetűnő akadálya hazánk termékenyebb tájainak néptelensége; s ugyanazért, ha honunkat valami főntebb szorgalom áldásával boldogítani akarjuk, kétségkívül első föltétel az, hogy a földművelő népet minden lehető módon szaporítani iparkodjunk. Melyre nézve nem leszen itt, úgy reményilem, helyén kívül, a népszaporítás némely módjait röviden érintenünk.

Hogy néptelen tartományokat legkönnyebb külföldi gyarmatokkal népesíteni, eléggé tapasztalánk számos német gyarmatainkon, melyek hozánk nemcsak sok földművelő népet, de pénzt, szorgalmat és hasznos

mesterségeket is hozának, s oly meddő tájakat is, hol a könnyű élethez szokott magyar élni sem tudott, gazdag falukkal és városokkal töltének be.

De tudnivaló az is, hogy valamint minden emberi dolgokban, úgy e részben is, csak a biztos középúton kell járnunk, nehogy a néptelenség bajából az igen is nagy népesség bajába bukjunk, mely több tekintetben még nagyobb veszély lehet, mint amaz; mert nem a sok nyomorgó nép, hanem csak a boldog nép boldogítja az országot.

Ugyanazért e részben a józan előlátás kívánja és parancsolja, hogy minden nagyobb külföldi gyarmatszállítás országos figyelem alatt menjen, s főgond legyen arra is, hogy az idegen nyelvű gyarmatok egy helyre nagy tömegben ne telepedjenek; hanem magyarokkal úgy közletve, hogy azok magyarokká váljanak, vagy pedig azoknak magyartására minden szükséges rendelet meg legyen téve. Mert valamint hazánk boldogsága, úgy jövővény népeink java is nyilván azt kívánja, hogy azok a fő nemzettel minél előbb egyé legyenek.

Egyébiránt pedig vagynak olyanok is, kik úgy gondolkodnak, van már hazánkban annyi nép, mely nemsokára önkint is könnyen elegendőre szaporodik, s hogy az ily szaporodás reánk nézve hasznosabb, mint a már úgylis igen zagyvált népet az idegen gyarmatok által még zagyváltabbá korcsosítani. Mely véleményt én itt megperleni nem akarván, csak azon állítást nem hagyhatom e részben szó nélkül, mely szerint némely politikusok azt állítják, hogy a nép önkint és hamar megszorodik, csak annak élleme legyen, s hogy nem a nép szaporításáról, hanem csak annak élleméről kell aggódni; mely szemlélet előttem nagyon is egyoldalúnak látszik.

Mert ámbár földolog az ugyan, hogy legyen a népnek elegendő élleme; de szintoly múlhatatlan föltétele a népszaporodásnak az is, hogy legyen a népnek tiszta erkölcs; s csak úgy szólunk jól, ha azt mondjuk, hogy a legbizonyosb népszaporítók a jólét és jó erkölcs, mely egyszersmind természetes föltétele a jólétnek.

Ezért tapasztalhatni, hogy az együgyű és szegény, de jó erkölcsű népek többnyire szaporábbak, mint a könnyen élők, de erkölcstelének; s elég élleme volt a római nemességnek Augustus idejében, mégis törvények által kellett eszközölni, hogy az egészen el ne fogyjon erkölcstelenség miatt. Így kétségkívül nálunk is nagyon előmozdítanák a népszaporodást az oly törvények, melyek a nép erkölcsét megtisztítanak, a házas embeereknek holmi elsőséget adnának s a többgyermekűeket közsegedelemmel gyámolnák, leginkább pedig a sokgyermekű asszonyokat megjutalmaznák.

Különösen pedig pusztáinkat igen segítené meggyarmatosítani egy oly törvény, mely a puszták birtokosait bátorságba tenné aziránt, hogy a

gyarmatok miatt nem vesztenék el a puszták előbbi szabad allodialis természetöket; mert ezt féltik legtöbben, s emiatt hever sok drága föld.

II. CÉLTALAN NÉPOSZLAT

Honunk néptelenségére nézve, nemcsak az bajunk, hogy földünk illendő művelésére igen kevés a nép, de azonkívül még ezen kevés nép is oly helytelenül oszla, hogy néhol a legmeddőbb havasokon, munka és föld nélkül sorvad a sok nép; leggazdagabb rónáinkon pedig munkás nélkül sorvad a föld. Ott a szükség fogyasztja és aljasítja a népet, s haszon nélkül vész a drága néperő; itt ellenben a nagy bőség rontja a népet, s haszon nélkül vész a gazdag föld.

A nagy szükség nemcsak fogyasztja, de erőtlentí, lelketlentí is a népet; a nagy bőség ellenben tunyítja és korhelyíti. S hogy ezen néphibák következeit érzi is egész mezei szorgalmunk, elég bőven tapasztalják, kik népeinket s mezei gazdaságunk terheit közelebbről ismerik.

Somogyban gr. Hunyadyak jószágain a korhely, a makacs magyar cseléd miatt csak messzünnen hozott cseh és német cselédekkel lehetett a főntebb fogású gazdasági rendszert gyakorlatba tenni; azonban a buger, avagy karpatusi tót oly erőtlent, hogy három buger tud csak annyit kaszálni, mint egy somogyi magyar; noha már ezt is rontja a bőség, mert ez ismét csak félannyit kaszál, mint egy Rába- és Répce-melléki, szorgalomhoz szokott, s azáltal jobban élő magyar. A magyar tehát legalkalmasabb, ügyesebb lett volna, régiebben kezdett nevelés, szoktatás után, hanem ha megharagvék a nagy földesúr, mindjárt csak buger csoportot hozata, ki ha rendezettebb, azért az, mert azt több száz év óta rendezgették.

Így lévén a dolog nagyszámú lealjasodott oláh népeinkkel is, melyek műveletlen pusztáink mellett gyakran éhséggel küszködnek és vesznek; minden bizonnyal temérdek néperőnk használatlan enyészik népeink céltalan oszlata miatt.

Igaz ugyan, hogy a dolgot némüképpen orvosolja a havasiak azon szokása, mely szerint azok ezrenként le szoktak járni kaszálás és aratás végett a magyarokhoz, de mivel ezen jó szokást is - szokásunk szerint - csak magára hagyjuk, semmi célirányos rendezettel nem gyámolítjuk, korántsem lehet oly hasznos, mint annak lenni kellene.

Mert gyakran megesik, hogy ezen szegény emberek hétszámra szanaszét étlen kujtorgatnak, míg helyet találnak, de megesik az is, hogy néha helyet sem találván, koldulva kujtorognak vissza; míg azalatt másutt a magyarnak gazdasága dugába dűl amiatt, mivel sem kaszást, sem aratót nem kap. Mi volna pedig könnyebb, mint a tótok között oly embereket ren-

delni, kiknél a leszándékozó munkás magát beíratná, s kikkel a magyar gazdák levél által annakidején értekezhetnének.

De kétségkívül még sokkal jobb gyógyszere lenne a dolognak az, ha időről időre azon népek közül mindazokat, kiknek otthon illendő élelmök nincs, magyarok közé szállítanánk. Így aztán mind az otthon maradók, mind a hozzánk szállók könnyebben élhetnének, jobban szaporodnának és derekabb emberek lennének; mely jótéteményre méltóbbak is azon népek, melyek már annyi századok alatt hazánknak szolgáltak, mintsem a külföldiek, s egyébiránt is azt hiszem, hogy az ily néposzlatás nemcsak a néperőnek célosb használatát eszközlené, de egyszersmind a szorgalom és jólét terjesztése által népünket könnyen elegendőre szaporítaná.

III. CÉLTALAN FÖLDOSZTÁLY

Valamint általános tekintetben honunk népereje igen balul oszla; - úgy földünk részletes osztályait is oly, minden józanabb céllal ellenkezőknek kell látnunk, mintha azok által valamely bosszús istenség akarná mezeinket büntetni.

Mert akár számtalan határaink temérdek nagyságát, akár számtalan közbirtokaink minden oldalú rendetlenségét megfontoljuk, által kell látnunk, hogy ezek minden józanabb gazdasági rendnek és szorgalomnak általános felbontói.

Nem szólok azon tájainkrul, hol egy-két dugadült falu annyi előföldet bitangol, mennyi a perzsagyőző Attikának alig volt; eléggé tapasztaljuk állításom igaz voltát csak hat-hétezer holdú határookban is; mert már itt is gyakran elfárad az ökör és béres, míg a dolog helyére jut, s az egész szorgalom csak a kertek aljáig szól. Ha pedig az ily gazdasághoz még a mi szokott közbirtokossági barbariesünk is hozzájárul; akkor minden bizonyonnyal a szegény gazda minden reggel annyi bajra kél, mennyi Attikának alig volt.

Mert az ilyen bitang helyeken nemcsak az a baj, hogy a birtok elszórt-sága a gazdasági munkát fölötte megterhesíti, sokasítja, s azáltal az egész gazdaságot haszontalanná teszi; de többnyire az a nagy rossz is megvan, hogy a birtokosok örökös viszálkodása és sok gyülevész korhely cselédje miatt a fenyíték és egész nép úgy megromlik, hogy az ily hely gyakran csupa zsiványbarlanggá válik, hol természet szerint a legiparkodóbb gazda is felejt az ángol és német szorgalom elveiről aggódni, s elég jó gazdának nézheti magát, ha többszáz holdjai mellett nem koplal.

Ezt ugyan fejcsóválva hallaná egy oly boldog német paraszt, ki a maga csekély, de békerített s önszemeivel őrizett birtokán oly boldogul él és annyi adót fizet, mennyi a többszáz holdú magyart földönfutóvá tenné; de tudom, nem veszik nagyításnak szavaimat azok, kiket a sors ily bitang gazdaságokra kárhoztatott, sőt elhiszik velem együtt, hogy a magyar természetlen szegénységének épen ez a nagy rendetlenség egyik fő oka.

Az ily szerencsétlen jószágokban nem elég az, hogy a birtok nagyobb része esztendőnkint közlegelőnek fordíttatik még ott is, ahol elég legelésre való erdő van; de itt még az a nagy veszély is megvan, hogy az ily közös legelőt minden rend nélkül mindenki lehetségig használni kívánván, azt annyira megterhelik, hogy az többnyire a reménylett haszon helyett kárral fizet a gazdának. Mert az ily rendetlenség miatt gyakran egész nyájak ra-

kásra döglenek s azáltal sokezer közbirtokosok s még több adófizetők örökös szegénységre jutnak.

Így a dolog másik oldalát tekintve, nemcsak az a nyomorúság a közbirtokokban, hogy a gazda semmi józanabb gazdasági rendszert nem kezdhet; hanem még az a szörnyű vadság is megvan, hogy amit számtalan nehézségekkel és szertelen költségekkel imígy-amúgy meg tud is munkáltatni az ember, annak is nagy részét a kártevők elpredálják. Mert az ilyen bitang helyeken a marhákkal való kártételek s a lopásnak és rablásnak minden kigondolható nemei annyira elhatalmaznak, hogy végre a szegény gazda magát csupa africai maurusok között látja nyomorogni.

Meggondolván tehát, hogy hazánk nagy része ily bitang birtokokból áll; s hogy ez a pusztító rendetlenség nemcsak adózó népünk nagy részét, de az egész nemesség igen fontos osztályát nyomja és rongálja; s meggondolván, hogy a maga mezején, a föld népe között lakó s művelt lelkű nemesség volna éppen azon osztály, mely nemcsak a mezei szorgalmat, de az egész népképzést legfőlebb emelhetné s legtovább terjeszthetné; nem kétlem állítani, hogy ezen példátlan barbariesünk nemcsak szorgalombeli szertelen hátramaradásunknak, de számtalan egyéb nemzeti nyavalyáinknak is egyik legtermékenyebb oka, oly ok, melynek elhárítása nélkül minden előmenetelünk nem előmenetel, hanem csak ok- és céliránytalan vergődés.

De nem hallgathatom el még azt is, hogy az ily rendetlen helyekben majd minden birtokos bor- és húsáruló zsidókat tartván, a sok korcsma által a nép erkölcsé fölötte romlik, s az ily mézszárosok által számtalan lopott marha levágatik; holott eléggé tapasztaljuk azt, hogy az ily zsidók többnyire csak orgazdák s a népnek legveszedelmesebb vesztegetői.

Aki tehát csak félig meg tudja is gondolni, mely végtelen befolyása van a nép erkölcsének egész polgári életünkre és boldogságunkra; elhiszi ha mondom, hogy a közbirtokok nemcsak magokra, de az egész nemzetre nézve oly kártékonyok, hogy azoknak eltörlését, ha nemzetünk önjavát alapítani akarja, főgondjának illik tekintenie.

Hogy mezei szorgalmunk ezen nagy akadályának egyedül a commassatio, azaz, tagos avagy tömeges proportionalis osztály lenne elhárítója; s hogy eziránt a nemzet józanabb része régolta óhajt valami célirányos törvényt, tudja mindenki, valamint tudva van az olvasó közönség előtt az is, hogy e részben Balásházy János úr ily című munkájában: „Észrevételek a honni gazdaságbeli szorgalomnak akadályairól s orvoslása módjairól”, oly józan tanácslatokat ada, melyek valaha készülendő proportionalis törvényeinknek bizton elvei lehetnek, s melyekhez én még csak ezen óhajtásomat adom: vajha azon proportionalis törvénynek folyamata minden lehető módon megrovidíttetnék és könnyíttetnék.

Mert tudjuk azt, hogy ész, pénz, és igazságszeretet nem minden szegény faluban szokott lakni; s ha a pénztelen nemesnek költeni és vesződni kell az igazságért, akkor inkább szenved tovább is, mint eddig; pedig leginkább ilyeneken kellene segíteni.

Innét van, hogy ámbár van olyan törvényünk, mely szerint mind a legeltetést, mind a bor- és húsárulást reguláztathatnánk, mégis oly igen ritkán vesszük annak hasznát, hogy említést alig érdemel; s így fog a dolog menni a tagos proportióval is, ha ahhoz csak szokott törvénykedésünk által juthatunk.

Mely szerint mindezeket jól meggondolván, s meggondolván mennyi prókatori kifogásokra nyújthat alkalmat egy tagos proportionalis pör, bátran kimondom, hogy én ezen egész ügyet nem az ügyvédekre, hanem a közhatalomra szeretném bízni, olyformán, hogy az minden közbirtokokat haladék nélkül szabályoztatna. Mert nem ott az igazság, hol az ember maga eszére, s gyakran igen gyarló eszére van bízva, hanem ott, hol a törvény apa, s parancsol gyermekeinek.

IV. MŰVELETLEN NÉP

Nem szükség, reményelem, hosszasan fejtegetnem, hogy a mezei szorgalom virágzatához még közel sem elég, hogy a földművelésre elegendő nép helyes föld- és néposzlat legyen; hanem még az is múlhatatlanul megkívántatik, hogy a földművelő nép mind erkölcsére, mind értelmére nézve nagy céljaihoz képzett legyen; mert egyedül az ily nép lehet alkalmas eszköze minden józanabb irányzatoknak, a nem ilyen nép ellenben örökre csak annak lesz eszközlője, aminek eddig volt, tudniillik: az inségnek.

Megtekintvén pedig honunk különféle népeit, nem lehet és nem szabad titkolnunk, hogy azokon, holmi kevés kivétel mellett, alig látunk egyebet a romlottság különféle nemeinél, s hogy valamint egyéb országokban, úgy nálunk is, a világ legnagyobb s legfőbb mestersége, a földművelés, valamint az emberiség legnagyobb és leghasznosabb osztálya, a földművelő nép elég méltatlanul felejtve és megvetve van.

A mi számtalan hornyák, szoták, oláh stb. népeink nyilván mutatják szánakodásra méltó külsőjükkel egész belsőjek szomorú állapotját, elanynyira, hogy azokon honunk testi-lelki javainak legkisebb árnyékai sem látszanak.

A köztünk telepedett német gyarmatok minden dicséretre méltó erkölcsöt és szorgalmat mutatnak ugyan, s ha előbbi szigorú hazájokból hozott holmi hibáikat nálunk lerázhatják, igen is hasznos népekké válhatnak; de mivel tapasztalni lehet, hogy a bőség, kultúra nélkül, azokat is egyrészlül élénkíti, idomítja s erősíti, másrészlül erkölcsükben rontja; s mivel azok többnyire bor- és dohánytermesztésre adák magokat, korántsem használnak annyit, mintha gabona- marhagazdaságra fordítanák szorgalmokat, holott természet szerint ezek teszik mezei gazdaságunk legfőbb ágait.

A magyar nép igen idomos, becsületérvő, sok erővel és természetes okossággal bíró faj ugyan, de annak szép hajlományai gyakran nagyon rosszra vagynak fordítva; úgyhogy annál többnyire a csinosság és büszkeség betyársággá, az okosság ravaszsággá, az erő és hamis becsületérvés pedig zsványsággá fajul, elanynyira, hogy vagynak némely erdősebb és magyarabb tájaink, hol a magyar ifjúság a zsványságot, azaz a tolvajságnak, rablásnak és szilajságnak minden nemeit nem rútnak és rossznak, hanem férfidísznek és erénynek nézi; a tömlöcöt és derest nem hogy szégyenlené, sőt mentül többet próbálta azokat, annál derekabb legény-

nek tartja magát, s legfőlebb az aprólékos lopást érzi gyalázatnak, mert úgymond: „Jóraló ember lop ökröt, lovat, disznót, nem pedig aprólékot.”

Ez, mondom, a magyar népmorál nemcsak számtalan pásztorainknál, de sok romlottabb helyeken a földművelő nép nagyrésznél is; mely népmorálnak pedig több adót fizet nemzetünk, mint a legzsaroltabb nép a maga zsarnokának.

Mert ezek a mi jóraló embereink nemcsak ökröt, lovat szoktak lopni; de egyszermind rabolnak és gyilkolnak is, elannyira, hogy csak egy vármegyében is esztendőnkint több százezer forintokra menő károkat tesznek, s számtalan gazdákat örökre elszegényítenek; mely nagy károkhoz járul még az is, hogy egy megyében is több százankint dolog nélkül hevernek tömlöcökben, több mint ezrenként dolog nélkül élnek, a tömlöcök és pandurok tartása miatt végtelen költségeket okoznak, s majd minden pénzesebb kereskedőket, a zsidókon kívül, az erdősebb tájaktul elrettentenek.

Nem szükség okos ember előtt az ily veszettség számtalan kártékony befolyásait a mezei szorgalomra és egész népeletre fejtegetnem; csak az egyet jegyzem itt meg, hogy egész marhagazdaságunk¹ ezen veszedelmes emberek kezében van; s reménylem, aki tudja, mely része a marhagazdaság az egész mezei gazdaságnak, kivált a magyar gazdaságnak, érteni fogja, mely lábon áll egész mezei szorgalmunk.

Ezen néphiba nem erőtlenségből, hanem egyenest erőből folyván, a lélekösmerő elhiszi, ha mondom, hogy a magyar nép mindazon helyeken, hol az valami jobb rendtartásban vagy holmi kis kultúrában részesül, igen derék nép; de mivel a kultúra nálunk igen szűken adatik, a rendtelenség pedig nagyon is sok helyen uralkodik: természet szerint ily helyeken, valamint a legtermékenyebb föld rossz munkával legtöbb gazt terem, úgy a legélénkebb nép is kultúra nélkül legtöbb erkölcsi romlottságra hajlandó.

Mivel pedig én azt hiszem, hogy a magyar népnek ezen erkölcsi romlottsága még nagyobb gátja szorgalmunknak, mint egyéb népeink butasága; tehát nem leszen fölöslegvaló ezen főnépünk gyermeknevelését s egyéb körülményeit bővebben megtekintenünk.

¹ A marhán nemcsak szarvasmarhát kell érteni, mint néhol szoktak, hanem minden gazdasági barmokat a szárnyasokon kívül. (*Berzsenyi jegyzete.*)

V. MAGYAR PARASZTI GYERMEKNEVELÉS

Hogy a magyar parasztgyermek semmi iskolai nevelésben nem részesül, vagy ha részesül, csak olyanban részesül, melynek erkölcsi és gazdasági tekintetben vagy igen kevés, vagy semmi hasznát nem veszi, azt tudja mindenki; de hogy a magyar nép házi nevelése is több tekintetben nagyon hibás, illik azt is tudnunk.

A magyar mezei polgár, mihelyt fia a szűrt, tarisznyát és baltát elbírja, ökrésszé teszi azt. Az ökrésszég pedig abban áll, hogy a gyermek az apja vagy gazdája ökreit éjjel-nappal szanaszét legelteti, s mikor csak szerét teheti, azokkal lopat, azaz mások rétjében és gabonájában ökreit jóltartja.

Ez első magva és iskolája a magyar tolvajságnak és rablásnak. Mert az ily ökrészgyermek mentül jobb lopató, annál derekabb pásztornak nézetik, s annál több szalonnát kap apjátul avagy gazdájátul, s ha néha a kártételért megpálcáltatik, akkor még nagyobb kedvezésekkel kérelmeket az.

Mely szerint az ily gyermek így kezdvén életét, a lopást, rablást nemcsak természetes keresetnek és mesterségnek, de egyszersmind derékségnek is nézi; s mivel ily ökrész avagy lovász (mert éppen így bannak a lovakkal is) már gyermekkorában hozzászokik egész éjjelenként majd egyedül maga hegyen-völgyön csatangolni, majd több ökrészekkel és lovászokkal összeállva, együtt minden gonoszságot kigondolni, s lopott szalonnát, húst stb. sütni-főzni, majd a csőszökkel baltázni, azoktul az ökröket majd erővel visszavenni, s ha ez nem megy, különféle ravaszsággal visszalopni, majd pedig ilyenekért tömlőcöt és derest próbálgatni; látnivaló, hogy az ily ökrészet és lovászat minden tekintetben a legvakmerőbb tolvajság és zsványság természetes magtára.

De van a dolognak más oldala is, az tudniillik, hogy az ily ökrészgyermek gyerkőce- s legénykorában az örökös tekergést és dologtalanságot megszokván, nemcsak soha jó gazda nem lesz, de sok egészen félreteszi a gazdaságot, s abból él, hogy marháit lopatva hizlalgatja, s azokon vásárokrul-vásárokra nyerekedik; mely szerint nemcsak másnak kárára él, de gyakran magát is egészen elrontja, holott ritkán nyerhet anynyit, melyből illendően élhetne, de egyébiránt is tudjuk azt, mely következetű a dologtalan élet még a művelt embernél is, hát egy félvadásnál?

Meggondolván tehát, hogy majd minden magyar parasztleány mint ökrész-lovasz, életének nagy részében hever, pásztorkodik, s azonkívül még minden faluban mind az urak számos pásztorokat, a pásztorok meg számosabb bojtárokat tartanak; s meggondolván, hogy ezen pásztorok egyrészt a magyar zsványságnak központját, másrészt pedig, mint legdelibb erdei gavallérok, a magyar legénységnek betyárpéldányait formálják: igen könnyű átaláttni, hogy ennyi rossznak összefolyása a nevelésben és egész népeletben önkint szüli mindazon erkölcsi veszélyeket, melyeket hazánk legboldogabb tájékain s legjelesebb népén dúlni fájdalommal tapasztalunk.

Így továbbá tudván azt, hogy a henye élet legtöbb erkölcsi rossznak nemzője, nagy hibának kell látnunk a magyar parasztnévelésben azt is, hogy a gyermek semmi mesterségre nem taníttatik, úgyhogy ritkaság magyar polgárok között még csak olyanokat is látni, kik holmi durvább faragáshoz értenének; pedig nemcsak téli időben, hanem egyébkor is elég oly ideje van a parasztgazdának, melyben ahelyett, hogy mast henyél, vagy korhelykedik, holmi gazdasághoz szükséges mesterségeket úzhetne, ami által minden bizonnal mind erkölcsi, mind gazdasági tekintetben magán igen nagyot segíthetne.

Az teszi a nagy különbséget a magyar és német polgár között, hogy majd minden német tud valami kis mesterséget, melyet a gazdaság mellett nagy haszonnal úz, s ha eladásra valót nem mindenki készít is, de a gazdasághoz megkívántató faragást, építést, mórozást stb. majd mindenik tudja.

Ez egyik főoka annak, hogy a sváb gyarmatok úgy meg tudnak nálunk gyarapodni, s oly házakat építenek, milyenrül a magyar álmadni sem mer; s innét van, hogy a magyar nemcsak sok pénzt kénytelen kiadni olyano-kért, amiket maga is készíthetne, de néha hétszámra is megakad gazda-sága, midőn holmije meg pusztul, melyet sem maga nem tud csinálni, sem pénzért nem kap, vagy ha mit kap, az is rossz és drága, mert ahol szűk a mesterember, ott a himpellér is kapós.

Ez teszi, hogy alig találkozik oly sváb, kinek minden szükséges gazda-sági épületei bőven meg nem volnának; magyar ellenben alig találkozik olyan, kinek vagy marhája ne fázna, vagy takarmánya ne ázna. Mert ha a sváb maga nem tud építeni, talál elég ahhoz értéket rokonai és szomszédai között, kik rajta örömet segítenek; a magyar ellenben nagy bajjal gyakran megszerzi az épületfát és azt utóbb ismét eltüzei, mivel építő embert nem talál: ami természet szerint egyik főoka a magyar sze-génységének, valamint gyakran rossz erkölcsének is, holott tudjuk azt, hogy a szegénység csak a gyávákat csüggeszti, a szilaj magyart ellenben hamar minden rosszra fakasztja.

De éppen ily tekintetben nem csekély következetű hiba a magyar nevelésben az is, hogy abban az asszonyi és férfimunkák annyira elválasztatnak, hogy valamint a férfi pirul és alacsonyáságnak tartja asszonyi munkát tenni, úgy a fehérség is illetlenségnek nézi a férfimunkába keveredni; mely dologválogatás számtalan esetekben nem csekély dologmulasztással és hátramaradással szokott járni, s azonkívül igen hajlandó vagyok hinni, hogy ennek befolyása van a nép karakterébe is, oly befolyás, mely egy hadra nevelt népnél hasznos lehet ugyan, de korántsem egy szorgalmas polgárnál.

Szép nemzeti bélyegre mutat az ugyan, hogy a magyar a gyengébb nemnek csak a könnyebb munkákat, a férfinak pedig csak az erőt kívánó dolgokat adja; s megvallom, valami barbariest látok abban, midőn a német hölgyével és leányával csépettet, kaszáltat, szántat stb., noha másrésről meg kell azt is vallanom, hogy a német szorgalom nagy részét éppen az teszi, hogy mind a két nem minden munkában egyenlően résztvesz, s míg a magyar teletszaka csak dohányzik és furulyál, addig a német az asszonyokkal együtt fon, köt, varr stb., ami igen is egészen más következetű, mint a furulyaszó.

Ilyforma hiba a magyar nevelésben az is, hogy a figyermek igen keményen neveltetik, úgyhogy míg a német a maga fiának naponkint háromszor meleg ételt és éjjelre meleg párnát ad, addig a magyar fi többnyire csak kenyeret és szalonnát eszik, nyáron az ég alatt és földön, télen pedig az istállóban hál, és csak akkor fekszik párnán, mikor megházasodik; amit pedig korántsem szegénységnek kell tulajdonítani, hanem csak valami régi szokásnak, mert tudjuk, hogy a magyarnak elég ennivalója van, párnája pedig semmi nemzetnek annyi nincs, mint a magyarnak.

Egyébiránt ezen szokásra szinte azt kell mondanom, amit az imént említettre mondék, azt tudniillik, hogy az ily kemény nevelés igen célirányos ugyan hadi emberre nézve, mert az így nevelt legény kétségkívül könnyebben kiállja a hadi élet terheit, mint a kényes nevelés által ellágyult; de mivel a kemény nevelés nemcsak keményíti, hanem egyszersmind vadítja is az embert, a szilajság pedig a főtebb kultúra és szorgalom céljaival igen ellenkező, tehát ezen célokra nézve csakugyan hibásnak kell mondanunk a kemény magyar nevelést.

Szembetűnő végre az is, hogy a magyar nép a religiójában fölötté hidedg, elannyira, hogy a tótok és németek buzgóságát nemhogy követné, de azt még nyilván csúfolja. Mely hidegségnek okát pedig ismét a nevelésnek kell tulajdonítanunk; mert tudjuk azt, hogy a magyar éppen oly, vagy gyakran sokkal jobb templomi éa oskolai nevelésben részesül, mint a buzgó tót és német népek.

Meggondolván pedig, hogy a népnél a religiónak az erkölcsre s az erkölcs által az egész népéletre mely végtelen befolyása van, nem kétlem a magyarnak ezen tulajdonságát is fölötte ártalmasnak állítani; mert valamint a vakbuzgóság megzavarja a nép értelmét, úgy a religiótlanág is megrontja annak erkölcsét, s egyedül értelmének és erkölcsének tisztaságából foly annak egész polgári tökélye és emberi boldogsága.

Így szinte szemügyre vévén a nemesi nevelést, mit látunk abban egyebet különféle céltalanságoknál? Ugyanis a nemes ifjú éppen azon korában, midőn annak a szülői figyelemre és fenyítékre legnagyobb szükségére volna, s midőn annak a mezei gazdaság komoly és nehéz mesteriségére leginkább szoknia kellene, távul szülőitől romlottsággal teljes városokon betyárkodik, hol ahelyett, hogy az életre és gazdaságra szolgáló tudományokba vagy jobb erkölcsbe avattatnék, többnyire olyakat tanul melyek a terhes nevelés által kiürült atyai gazdaságot még inkább kiürítik.

Mert az ily ifjú a gazdasághoz semmit sem tudván, a városi mulatságokhoz ellenben nagyon is hozzászokván, azokat majd falurul-falura, majd erdőről-erdőre hajhászja, majd pedig magát hivatalra adja, s mind így, mind amúgy az unalmas gazdaságot vagy egy korhely ispányra, vagy egy zsvány hajdúra bízza.

Az ilyen gazda aztán ha valami félcsuda által gyarapodni kezd is, csak akkor szokott az történni, amikor már az éledni kezdő gazdaságot újra elkezdi a nagy költséggel járó gyermeknevelés fojtogatni; ilyenkor pedig már elég boldog a gazda, ha falurul-falura, erdőről-erdőre nem kell hitelezőket hajhásznia, holott elégszer tapasztaljuk azt, hogy az oly nemesek, kiknek több gyermeket kell városon taníttatni, többnyire tönkredülnek.

Ily okok következte az, hogy nemzetünk ezen fontos osztályának gazdasága legrosszabb lábon áll, s leginkább csak ott láthatunk holmi rendesb gazdaságokat, hol a nagybirtok mind a gazdaság nagy tudományában jártas tiszteket, mind pedig a szilaj nép között a rend fönntartására elegendő hajdúkat tarthat. Mivel pedig a nemesség nagyobb része sem ezt nem teheti, sem maga a gazdaság tudományába avatva nincs; természet szerint annak a gazdasága még úgy sem áll, mint a gazdaságban nevelkedett paraszté.

VI. NÉPKÉPZETI ELVEK

Hogy hazánk népeinek soknyelvűsége valamint a szükséges közlekedést népeink között, úgy az egész kultúra terjedését és azáltal nemcsak az egésznek, de leginkább számos idegennyelvű néptársainknak boldogságát nyilván gátolja, oly világos igazság, melyet csak oly tudatlan tagadhatna, ki sem a népélet létszereiről soha nem gondolkodott, sem a mi aljasodott népeinket nem ösmeri.

De ugyanazért szintoly világos igazság az is, hogy ha népeinket valami kultúra áldásaiban részeltetni akarjuk, első gondunknak kell lenni: minden idegennyelvű népeinket hazánk főnépével nyelvben és ruhában egyesíteni.

A csinos magyar nyelv és ruha már nagy idomítás, nagy kultúra lenne ezen szegény népeknek; amit magok is igen éreznek, mert örömet magyarokká lesznek, ha lehetnek. Nem szükség itt azon ellenvetésre ügyelnünk, hogy a német és tót nyelv a könyvekben szintoly csinos vagy csinosabb, mint a magyar; elég itt az, hogy ezen mi népeink nyelve csak romlott zagyvalék, a magyar népnyelv ellenben oly ép és csinos, valamint az írásnyelv; és egyébiránt is teljes oly lelkes tulajdonságokkal és közmondásokkal, melyekben nagy életbölcseesség van szöve, mely minden bizonyjal a nép egész szellemét jótévéleg intézi.

Így a ruhának is nagy befolyása lévén az emberi érzelmekre, kérdést nem szenved, hogy minden nem magyar népeink a szép magyar népviselet által sokat nyernének. Mert bizony egészen másként érez az ember maga iránt, mikor magát csinos öltözékben csinos embernek látja, másként pedig, mikor a csúf gúnyában magát váznak látja és érzi; érzi pedig, mert úgy hiszem, lehetetlen az embert annyira elbutítani, hogy ezt ne látná s ne érezné; s ha érzi, várhatunk-e attul oly néperényeket, melyek egyenest az ön- és becsületézés szüleményei?

Bámulva láttam, hogy a karpatusi tót még mast is az embernek kezét-lábát csókolja, s minden csekély ember előtt a földet nyalja; mely alacsonyásra korántsem vetemedne mihelyt magyarosodna; amit a magyarosabb tótokon nyilván láthatunk, valamint látjuk azt is, hogy ezek és a magyarok nem is engedik magokat annyira nyomni, mint amaz, mert természet szerint nem csekély nyomorúságnak oka az, mikor a szegény paraszt a maga uraival és bíráival még beszélni sem tud.

Ezen előszámlált igazságokat érzik az okos svábok; mert tapasztaljuk azt, hogy ha azok igen nagy tömegekben nem szállanak egy helyre, igen

rövid idő alatt tiszta magyarokká változtatják magokat. De mivel az ily átváltozás nagy néptömegeknél önkint nem mehet, természet szerint csak úgy formálhatjuk különféle nyelvű népeinket magyarokká, ha azoknak minden népesb helyeken országos intézetek és segedelmek által oly népiskolákat rendelünk, melyekben azoknak mind a két nemen levő gyermekeik, csinos magyar öltözetben, a magyar nyelvre, a gazdasághoz szükséges tudományokra és mesterségekre mindaddig taníttatnak míg tökéletes magyarokká és hasznos polgárokká nem idomulnak, s ez lenne aztán Mohács gyógszere.

Ami pedig magyar népünk hibáit illeti, bőven tapasztaljuk, hogy azoknak orvoslatára szokott törvényeink és rendtartásaink közel sem elegendők, sőt úgy látszik, azok mellett a néperkölc s naponkint romlik; s tapasztaljuk, hogy a szilaj magyart a tömlöc és kínzás nemhogy jobbítaná, hanem inkább rosszabbítja. Mert a tömlöcben száz meg száz gonoszokkal jövén ösmeretségbe és barátságba, még inkább ott avattatik egészen az úgynevezett zsvány-céhbe és diplomatikus emberek közé.² Mely szerint példa sincs arra, hogy az ily emberek megjobbulnának; azt ellenben csak Somogyban is több ízben láttuk hogy a több esztendőig raboskodók, kiszabadulván a tömlöcből, már a kaposvári határ körül elkezdtek lopni és rabolni. Hogy pedig a tömlöc és bot, holmi csekély különbséggel mindeniknél csak ily foganatú, igen jól tudják, kik ezen embereket közelebbről ösmerik.

Ezért közóhajtás az már a nemzet józanabban gondolkodó részénél, hogy az éjszakamerikai statusok fenyítő rendszerét hazánk is minél előbb fogadná el. Mert ki nem látja azt, hogy a gonosztévőket így magok munkája által tartani, szorgalomra és rendes életre szoktatni, s utóbbi élelmökre valót vélek szereztetni egészen emberibb és célravívőbb fenyíték, mint azokat összefogdosni, összekínózni s úgy eleresztetni, hogy még az úton kénytelenek legyenek lopni. És vajon mi lehetne reánk nézve hasznosabb, mint az ily jól elrendelt munkaházak által kézműveink szűkét némüleg pótolni? Az ily munkaházak szoktathatnák népünket különféle hasznos mesterségekre, melyekre az magát önkint soha nem adja, s melyek nélkül nemzeti gazdaságunk örökre igen hiányos leend.

De mivel a romlottság nálunk annyira elhatalmazott, hogy a zsványokat nemcsak minden csárdán, tanyán és faluban terített asztal várja, de gyakran még az urak is kénytelenek azoknak adózni; s mivel ez attul van, hogy azokat senki bántani nem meri, tudván azt, hogy azok előbb- utóbb a tömlöcből kiszabadulnak, s akkor bosszút állanak; tehát úgy látszik, hogy

² Így szokták nálunk tréfásan a tömlöcöt próbált zsványokat, pásztorokat nevezni. (Berzsenyi jegyzete.)

nékünk a munkaházakon kívül még oly rabgyarmatokra is volna szükségünk, melyekben a romlott emberek örökre deportáltatnának, mert míg azokat a néptől egészen külön nem választjuk, addig az erkölcs jobbulás-áru gondoskodni sem lehet.

Egyébiránt pedig szükség volna minden büntető törvényeinket és polgári rendtartásainkat jobban a nép karakteréhez szabni, p. o. minden legkisebb lopást a legnagyobb keménységgel büntetni, a pásztorozást minden lehető módon fogyasztani, minden gyanús embert a pásztorságtul eltiltani, minden tolvaj és egyéb gonosztévő bémondójának és megfogójának nagy jutalmat adni, a népet célirányos kultúra által szelidíteni, a legényeket, mihelyt arra valók, megházasítani, az ifjúságot rontó asszonyokat és zsidókat³ városokba szorítani, s valamint a faluk előljáróit, úgy egyéb tisztviselőket is minden rendtartási kötelességeik elmulasztásáért nemcsak szokásunk szerint megpirongatni, hanem komolyan és szigorúan megbüntetni. Mert bizony egyik legnagyobb veszélye az emberiségnek a hamis emberszeretet, mely mldön a gonoszoknak kedvez, a jókat bünteti.

³ Tisztelet, becsület a becsületes zsidóknak; de meg kell vallani, hogy a szegény falusi zsidók többnyire oly egészen demoralizált népcsalók és orgazdák, hogy azokat, a nép között megszenvedni, vagy még azokkal bort és húst árulítani csupa veszedelem; mert így éppen alkalmat adunk nekik az orgazdaságra, s lehet félni hogy így azok napról napra szorosabb szövetségbe keveredvén zsi-ványainkkal azokat még oly rablásra is vezetik, milyenrül azok gondolkodni sem tudtak volna, melyre pedig nálunk már vagynak is példák. (*Berzsenyi jegyzete.*)

VII. MESTERSÉGI ÉS KERESKEDÉSI HIÁNYOK

Valamint a mi svábaink leginkább csak azért jobb gazdák, mint a magyarok, mivel a mezei gazdaságot holmi mesterséggel és kereskedéssel kötik össze; úgy az egész ország mezei gazdasága is csak úgy emelkedik illendő tökélyre, ha azt tudományok, mesterségek, kereskedés egymással kezet fogva gyámolítják.

Mikor ellenben a mesterségi és kereskedési szorgalmak vagy eléggé nem gyámolják, vagy tán nyomják is a mezei gazdaságot: akkor az egész nemzeti lét csak olyan, mint egy sápadt cifra dáma, ki fölpiperézi ugyan magát külföldi cicomákkal, de annak gyomrát az erőtlenségi nyavalák minden nemei fojtogatják.

Ilyen pedig a mi egész álladalmunk. Mert nem elég az, hogy a magyar mezei gazda a mesterségek szűke miatt mindent drágán s többnyire mindig rosszat kénytelen venni; de még az a nagy veszély is pusztítja azt, hogy földünk legtöbb jövedelme külföldi portékákra kél, mely a nemzettől örökre elvész; s nem elég, hogy a nemzet maga kereskedést nem űz, és a rajtunk nyert pénz oly idegen kezekbe megy, melyekből mezei gazdaságunkra soha semmi vissza nem szivárog; de még az a nagy rossz is nyom bennünket, hogy a külföldi csecsebecsét nagyon is szeretjük, melyekből természet szerint önkint foly mind a pénztelenség, mind a rossz gazdaság; mert valamint mindennek, úgy a mezei gazdaságnak is pénz a lelke.

Ugyanezért ideje volna, hogy a naponkint szegényedő nemesség e részben magáruul gondolkodna, s ha az ember- és pénzsűke miatt gyárokat nem állíthat, legalább alakítana magából holmi kereskedőtársaságokat, amihez minden bizonnyal meg van érve, csak kezdő legyen.

Való ugyan, hogy kereskedésünk körülményei nem igen kedvezők; de nem is azt akarom én mondani, hogy angolok legyünk, elég volna nekünk, ha egyszer csak azt tehetnénk is, hogy ne lennénk egészen a zsidók zsebjében; amit pedig megtehetnénk mihelyt egyesületekbe lépnénk, mert minden testben rejtezik gyógyerő, csak azt fölfedezni és munkáltatni kell; különben pedig ha oly szabad lesz is kereskedésünk, mint az angolé, ha magunk nem kereskedünk, csak azok maradunk, amik voltunk, mert nem elég a szabad kereskedés, hanem szükség, hogy a nemzet maga kereskedjék, különben mások használják azt.

Használni kell tehát azt, ami van, és úgy, amint lehet; lehet pedig, mert én úgy hiszem, hogy azon pénznek, melyet az idegenek minden vámaink mellett is rajtunk nyerne, csak felét magyar erszényekbe rakhatnánk is, minden bizonnyal rövid időn más arcot venne magára mind erszényünk, mind mezei szorgalmunk, de még egész szellemünk is, ami pedig ily tekintetben fontosabb az erszénynél.

Ha pedig a nemzet sem kereskedni, sem gyárat állítani nem tud, akkor szükség annak a fényűzést határokba szorítani: mert nemzetünk fantáziás szelleméből önkint foly a fényűzésre való nagy hajlandóság, mely nálunk oly nagy is, hogy nemcsak nemeseink többnyire értékeiken felül pompáznak, de még a magyar köznép is annyira módiz sok tájakon, hogy a paraszt asszonyok és leányok ruháját csak a szabás választja meg az úri asszonyokétul; valamint a legények is már mast nem elégednek meg az előbbi férfias öltözettel, hanem külföldi selyem nyakravalókat, külföldi tarka és erőtlen szövetekből készült mellényeket stb. kezdenek viselni.

Mely szerint ha addig is pénztelenek voltunk, míg csak a főrend pompázott, vajon mik leszünk akkor, ha a milliók is külföldiskedni kezdenek? Valóban, könnyű a felelet.

A fényűzés hasznos lehet ott, hol annak szükségeit vagy egészen, vagy legalább nagyobb részben honi szorgalom szerzi; mert itt nem egyéb az, mint a pénzforgás gyorsítója; de midőn az ekeszarvon kívül alig van egyéb a nemzet kezében, s mégis külföldiskedik, akkor valójában a pénzforgás oly gyors, hogy azt nem kezünkkel, de még szemünkkel sem foghatjuk meg, s gyakran minekelőtte learatnánk a búzát, már annak ára London körül jár.

A divat és fényűzés még a módi szerekkel bővelkedő országokban is nagyon elerőtleníti a nemességet; de ott a bennmaradó pénz majd gazdag árendások által, majd más utakon visszaszivárog a mezei gazdaságra; nálunk ellenben csaknem az egész mezei gazdaság pompával, módival és pénztelenséggel küszködő nemesség kezében veszelődván, azt csak a legmódibb uzsorák cicomálják föl néha; de az ily cicomák csak Centaurus ruhái Herkulesen.

A barbarus módi és luxus oly zsarnokai a nemességnek, melyek annak nemcsak minden ajtait és ablakait, de minden léptét és falatját török adó alá vetik, s ezáltal egész életét és gazdaságát örökös pénztelenséggel kínozzák még ott is, hol a honi szorgalom a veszélyt enyhíti; hol pedig az sem enyhíti, ott természet szerint a nemesség nem egyéb, mint azon barbarus zsarnokok cifra ispánya.

VIII. HAMIS GAZDASÁGI SZELLEM

Nemzetünknek mindenkor egyik fő és igen szép szellembélyege volt az, hogy mindenben nem annyira a hasznosra, mint inkább a szépre, s a szépnak nemei között pedig főként a férfias és pompás szépre szokott ügyelni; mely szellembélyeg igen nyilván szól nemcsak az egész nemzeti viseletből, de még a magyar gazdasági barmokból is, amit nemcsak a páratlan szépségű és pompájú szarvasmarha és szép ló, de még a nagy villásszarvú magyar juh és hosszú, sima, fejér, kanyult fülű disznó is nyilván mutat.

Így nézze meg akárki a magyarnak ökor- és lóhajtását, összehasonlítva egyéb nemzetek ügyetlen hajtásaikkal, látni fogja e részben is a magyar szellem egész nyilatkozatát; s látni, hogy a magyar inkább fantáziás, mint számolgotó nemzet. Mely nemzeti tulajdonság nagy hivatal ugyan a legszebb emberiségre; de gazdasági tekintetben, hacsak különös okossággal nem párosul, gyakran kártékony szokott lenni. Mert a fantáziás ember csakugyan gyakran közelít a fantasztához, s ha legtisztább ésszel s legnyugodtabb lélekkel van is, mégsem tud oly huzamos, oly hideg és pontos latolgotó lenni, mint a fantáziátlan.

Innét van, hogy a hidegebb s gyakran nagyon is tajbász svábok között oly sok takaros, pontos, minden legkisebb szegre és szalmaszálra ügyelő gazdákat lelünk, milyent a magyarok között hasztalan keresnénk. Mert a magyar többnyire, kivált fiatalságában, majd gazdaságát felejtve másutt kalandoz, majd ha gazda akar lenni, nem elégszik meg azzal, hogy csak takaros jó gazda legyen, hanem egyszersmind nagy és cifra gazda is kíván lenni, amiből aztán számtalanszor nagyon is ellenkező szokott kisülni.

Innét van, hogy a Columellának ezen bölcs intése: „Exiguum colito”, tán semmi nemzetnél annyira felejtve nincs, mint nálunk; úgyhogy fölötte kevés találkozik a magyar gazdák között olyan, ki ezen józan és hasznos gazdasági elvet igazán értené és követné. Sőt igen gyakran azt látjuk, hogy azok majd mindig több marhát tartanak, mint amit illendően tudnának tartani; s majd mindig több földet akarnak munkálni, mint amit illendő szorgalommal munkálni győznének. Mely nagy céltalanságnak elég gyakran is tapasztaljuk azon szomorú következéseit, hogy a sok rosszul tartott marha haszon helyett bőrével, a sok rosszul munkált föld búza helyett gazzal, s az egész nagy gazdaság nagy szegénységgel fizet.

De az ily erőltetett, hamis nagy gazdaság nemcsak a gazdát szokta megrontani, hanem sokszor megrontja a jobbágyokat is. Mert az ily gazda

minden földeit maga akarván munkálni, nemcsak jobbágyinak elegendő földet nem ad, de azokat kénytelen gyakran zsarolni s azáltal elerőtleníteni és aljasítani.

Pedig minden nemzetek példái bizonyítják, hogy nemcsak a gazdaságnak, de a földnek egész becse a földművelő nép műveltségével, gazdaságával együtt nő és fogy; s bizonyítják, hogy egyedül az ily nép emelheti mind az egyes, mind az egész nemzeti gazdaságot oly főntebb virágzatra, mint azt több pallérozott országokban látjuk, de látjuk néhol hazánkban is.

Mert vagynak tájaink, hol a magát jól bíró, szorgalmas jobbágy annyi esztendei árendát ad a földért, mennyit azért másutt még örökben sem adnának; s vagynak oly sváb faluink, hol az uraságnak nem hajdúkra, de még hajdúra sincs szüksége; hanem bémegy az öregbíró a tiszthez, s megkérdi, hány embert állítson.

Ily helyeken lehetne aztán a sok bírói zárok nyitására gondolkozni; nem pedig ott, hol a nép ostobasága és szegénysége miatt minden tavasszal éhség van, s a legnagyobb dolog idejében a jobbágy csak üres hasát mutatja a hajdúnak.

Mivel pedig az ily népveszély másrészt azon fonák okoskodásból is ered, mely szerint sokan azt hiszik, hogy minél butább a nép, annál hasznosabb: kérdést nem szenved, hogy ezen balvéleményt is úgy kell tekintenünk, mint nemzeti szorgalmunk egyik legkártékonyabb pusztítóját.

IX. DURVA BÁNÁS A JOBBÁGYOKKAL

Valamint többnyire minden emberi szépnek és jónak, úgy a népszorgalomnak is egyik főosztöne és rugója a becsületézés. Ez teszi a vitéz előtt a halált könnyűvé, az izzadó munkás előtt a nehéz dolgot játékká, s ez teszi, hogy az, minden nagy terhei mellett is, nem elégszik meg a szükségessel, hanem szünet nélkül többre törekedik.

De mivel e jóltévő ösztön csak úgy munkálhat élénk erővel a népben, ha azzal emberileg bánunk, s azáltal éreztetjük vele emberi méltóságát és felejtetjük szolgaságát; nagyon szükség kimondanunk, hogy az a mód, mellyel sokan köztünk jobbágyaikkal bánni szoktak, éppen nem dajkája ezen jóltévő ösztönnek.

Mert ha meggondoljuk, hogy néhol a legcsekélyebb tisztviselők vagy uracskák is a népnek semmi becsületet nem adnak, hanem azokkal szabadon gorombálkodnak, még az előljárókat is tézik, lehuzatják stb., éppen nem lehet csudálnunk, ha ily durva bánásmód mellett a népben a becsületézést, s azzal együtt a néperény legszebb nemeit elfojtva látjuk.

Holott igen természetes az, hogy ily bánásmód által a nép magát megvetettnek látván, abban minden becsületézés elfojlik, s végre a gyávább nép önmagát is megveti és egészen elhagyja, amit szegény tót népeink igen nyilván mutatnak; ha pedig a nép szilajabb, akkor abban az ily bánásmód az egész becsületézést fölfordítja, meghamisítja és gonoszítja, elannyira, hogy az ily ember nem a jóban, hanem a rosszban keres becsületet, mint ezt magyaraink között bőven tapasztalhatni.

Ezért minden nagy gazdák, valamint minden nagy vezérek a popularitást, népeikkel való szép bánást mindenkor fontos dolognak nézték, mert ezek nemcsak összeférnek a legszigorúbb fenyítéssel, de azt némüleg még erősítik is, éppen azért erősítik, mivel enyhítik. Lehet az embernek parancsolni, de nem azt megvetni és lealacsonyítani; mert a megvetés az alacsonyít még alacsonyabbá, a becsületézőt pedig ellenséggé teszi. Az ember mind a nyeregben, mind az eke mellett érzi a maga méltóságát, s tud az mind ott, mind itt minden lépten-nyomon használni és ártani, mihelyt akar, akar pedig, mihelyt szeret avagy gyűlöl, s nagyon balul gondolkodik, ki többet vár a gyűlölettől, mint a szeretettől.

Minden emberi társaságnak és szövetségnek boldogító lelke a szeretet, s ez teszi még az úri és szolgai viszonyokat is boldogítókká, s lehet tapasztalni, hogy a jobbágy a maga tartozásait nemcsak örömmel megadja a véle szeretettel bánó úrnak, de azt még ajándékozza is, valamint ellen-

ben tapasztalhatni azt is, hogy a véle rosszul bánót gyakran megbosszulja.

Igen érti a nép, hogy nem lehet mindenki úr; de érzi azt is, hogy a szégyent megvetni és gorombasággal illetni senkinek oka nincs. Nem ok nélkül voltak tiszteletben a bölcs rómaiaknál a Saturnaliák, valamint a görögöknél a sok népmulatságok; de nagyon szép bélyegvonal a spanyol főrendnél is az, hogy ott a cseléd, dolgát végezvén, az urakkal szabadon társalkodik.

X. FALUSI FAÉPÜLETEK ÉS AZOK SŰRŰSÉGE

Tudván azt, hogy minden, ami a földművelő népet szegényíti, az egyszerűen az egész mezei szorgalmat gátolja; tehát kétségkívül gazdasági szorgalmunk hátramaradásának okai közé tartozik az is, hogy földművelőink épületei fölötté rosszak és úgy össze vagynak tömve, mintha nálunk a föld oly szűk és drága volna, mint Londonban.

Sok drága időt és erőt megemészt az nálunk, hogy nemcsak a parasztnak, de a kisebb uraknak is épületi oly romlékonyak, hogy azokat szünet nélkül tatarozni s újra meg újra építeni kell, ami mindenkor a gazdaság nagy hátramaradásával szokott történni, annyival is inkább, mivel a gazda nem pénzzel, hanem maga erejével kénytelen építeni.

De azonkívül sok veszélynek és inségnek oka az is, hogy az épületek sűrűsége miatt sok falu porrá égvén, a közjó nagy kárával számtalan javak füstbemennek, számtalan jó gazdák utolsó szegénységre jutnak; mert még az a rossz szokás is többnyire megvan a falukon, hogy minden takarmány és marha házak tövében tartatik, mely szerint tűz esetében a gazdának csak rajtavalója marad.

Egész szívből kell tehát óhajtani, hogy e részben is valamely bölcs törvény segítse a népen; mert bizony számtalan nyomorúságokat okozó fonákság az embereket úgy összebujatni, kivált oly országban, hol a földnek nagyobb része munkálatlan hever, hogy évenként ezer meg ezer polgár vagyona és szerencséje tűz prédája legyen. A bölcs görögöknél még a méhházakra is ügyelt a törvény, s meg volt határozva, hogy egyik méhház a másikhoz háromszáz ölnél közelebb ne legyen. Hát nálunk nem volna-e méltóbb ok legalább a házakra ügyelni, s azoknak illendő tét rendelni? s ha a milliókat elseprő tűzi veszedelmeket el tudnánk is felejtetni, nem elegendő ok-e csak az is, hogy számtalan helyeken az embereknek még kis kertjek sincs, úgyhogy nem csak a parasztnak, de sok helyen még a magyar szent korona tagjai sem tudnak fokhagymát termesztetni?

Ami pedig a falusi épületek romlékonyságát illeti, mivel az leginkább onnét van, hogy magyarok között az építeni akaró pénzen sem kapván építő mesterembert, csak maga kénytelen utva-futva, és úgy, amit tud, holmit összeáklálni; tehát fölötté hasznos volna a székelyeknek azon bölcs szokását, mely szerint ott a gazda, ha építeni akar, vendégséget ad a

helybeli gazdáknak, s az egész község egyesült erővel, egyszerre fölépíti annak házát, a magyarok között is törvény által divatba hozni.

Mely jó szokást, úgy hiszem, még jótévőbbé lehetne intézni olyformán, ha az építő a vendégség helyett a község munkájának árát a falu közpénzéhez adná, vagy ha le nem fizethetné, arrul annak kamatolna. Mert így nemcsak az építők gazdaságai sokat nyernének; de idővel a falusi köztárok is úgy megnőlnének, hogy azokkal a község több esetekben nagyot segíthetne magán, s haszon volna csak az is, hogy így a nép összetartásra s egymásnak gyámolására szoknék.

Így az épületek romlékonyságára nézve, miért nem lehetne azt törvénné tenni, hogy minden ezután épülendő falubeli házak, kőből vagy mórbul és cserépfödélre legyenek? Mert ha ezt a szegény svábok a legmeddőbb helyeken is meg tudják tenni, miért nem a gazdagabb földön lakó magyar? De mivel a nép annyira függ szokásaitul, hogy az, ha magára hagyatik, örökre csak az marad, ami volt; tehát szükség azt e részben is a maga javára szorítani és segíteni, olyformán, hogy minden falunak kötelessége legyen esztendőnkint az üresebb tavaszi időben néhány napokon bizonyos számú téglát, válogot és cserépszindelt közerővel vetni, s az ifjak nagyobb részét az építéshez kívántató mesterségekre nagyában megtaníttatni, kik aztán a törvényhatóságok által meghatározott forma és ár szerint építenék a parasztházakat, melyekre nézve csak azt jegyzem meg, hogy a kéményes konyhákat koránt sem kell szaporítani, mert a tapasztalás mutatja, hogy a füstös avagy kéménytelen konyhák által igen ritkán történik tűzi veszedelem, a kéményesek által pedig nagyon is gyakran. De nagyon hasznosak a füstös konyhák annyibul is, mert azokbul a füst megjárván a háztető minden fáit, azokat majd romolhatatlanokká erősíti, a hélat legjobb hús-, hal- és sajtűstőlővé teszi, s azonkívül a meleg füstös konyha igen egészséges téli szobául is szolgál.

XI. CÉLTALAN SZŐLŐSZAPORÍTÁS

Minden körülményeink szerint a legnagyobb szőlőgazdaság csak ott lehet nálunk illendő haszonnal járó, hol tartásra és eladásra való jó bor terem, és a gazdaság fontosabb ágai elegendő munkát és élelmet nem adhatnak. Hol ellenben vagy elég, vagy fölösleg is van mező a néperőhöz képest, ott minden nagyobb bortermesztés több tekintetben fölötte káros, mind magára a bortermesztőre nézve, ki a gazdaság ezen legcsalókább s legtöbb munkát emésztő ága miatt annak szükségesb és hasznosb ágait illendő szorgalommal nem űzheti; mind azon jobb bort termő tájakra nézve, hol leginkább csak szőlőgazdaságbul élhetnek az emberek, kiknek borait olcsítja s ezáltal a szorgalmat ott is csüggeszti.

Így megy pedig nálunk fölötte sok helyeken a szőlőgazdaság népünk és mezei szorgalmunk nagy kárával. Számtalan búzaföldeket csigertermésre bitanglunk még ott is, hol a néperő nem a mezei főntebb szorgalomra, de még a magyar félnomádizmusra sem elegendő.

Mely céltalanságot annyival inkább is kártékonynak kell mondanunk, minthogy silány borkereskedésünk miatt vagy örökre föld alatt kell borainkat hevertetnünk, vagy jobbágyainkkal olcsón megitatnunk. Ami sokak előtt sok hasznót látszik ugyan hajtani; de én úgy hiszem, az ily hasznoska még korántsem elegendő kárpótlása annak, hogy a korhelységre egyébiránt is igen hajlandó nép a bortermesztés által még korhelyebbé lesz, a legszorgosabb időben is szőlőjében pepecsel és iszik, a mezőt pedig vagy béresre, vagy Istenre bizza.

De mivel a szőlő honunk áldott földének egyik legnemesebb terménye, illik hogy oly módrul gondolkodjunk, mely szerint azt mezei gazdaságunk kára nélkül is bőven termeszthessük. Ily mód pedig az olaszországi lugasozat, melynek egész munkája tavasz elején végződván, a mezei gazdaság fontosabb ágaival legkevesebb ellenkezetbe sem jön, holott annak egész munkája csak abban áll, hogy az élőfára felfutott szőlőtökének hibás vagy szükségtelen vesszeit tavasszal leszedjük, a hosszabbakat pedig egyik élőfáru a másokra eregetjük, vagy a két fáru összeérő vesszőket a két fa között összekötjük, mely munkákat nemcsak tavasszal, de ősszel és télen is egyiránt lehet tenni, s mondhatom, hogy én lugasaimat néha meg sem metszem, mégis mindig nagy bőséggel teremnek, úgyhogy a gazdaság minden terményei között legbizonyosb és legnagyobb termékenységet tapasztalok az élőfára futott szőlőben.

Ugyanazért mindazon laposabb helyeken, hol nemes bor nem terem, és a mező is elég dolgot ad a népnek, semmi jobbat az olaszországi lugasozatnál gondolni nem lehet, vagy igazabban szólván, még ott sem, hol a mező szűk, mert éppen ott nagy haszon az, hogy a lugasok mellett minden egyéb hasznát is vehetjük a földnek.

Azon ellentetés, hogy a lugas nem ad oly jó bort, mint a törpe tőke, csak jobb szőlőhegyeinkre nézve nyomhat valamit; de az oly helyeken, hol különben sem terem becses bor, s hol a szőlő többnyire vagy dér által vész el, vagy éretlen elrohad, még bort is gyakran jobbat ad a lugas, melynek sem eső, sem dér nem ártván, azon egész késő fagyig érhetik a szőlő, anélkül, hogy azt a rohadástul félteni kellene.

Ami a lugasok elfagyását illeti, még az 1829. esztendő példátlan telében is csak kerti lugasaim fagytak el, a hegyiek ellenben éppen maradtak. De az ily elfagyást is hamar helyrehozza a jó tőke; mert már azon esztendőn ismét fölfut az új sarjadék a fára, következő esztendőn pedig bőven terem is. Nem látok tehát semmi okot, hogy az olaszoknak ezen nagy hasznú és földszébbítő szorgalmát honunkba divatba ne hozzuk; sőt ha meggondolom, hogy Olaszországban egy körülugasozott hold föld, a gabona- vagy szénatermésen kívül csak bort ötven akót ad, és azonkívül ad még egyéb gyümölcsöt és tűzrevaló rőzsét is; úgy hiszem, alig tudnánk mezei szorgalmunkon szebb és hasznosabb mozdítást tenni, mintha honunk perkelt pusztáit ily szőlőkoszorúkkal fölékesítenénk.

XII. VÁSÁROK ÉS EGYÉB HENYENAPOK

Gondot adna akármely angol calculistának, csak nagyában is, kiszámlálni: mennyi temérdek néperőt emésztenek meg nálunk, csak magok a mi számtalan vásáraink. Én legalább azt hiszem, hogy ennyi erővel évenként megregulázhatnánk minden tavainkat, folyóinkat, s azonkívül minden parasztkalyibát cserép alá vehetnénk.

És vajon mit használnak a népnek ezen számtalan vásárok? Én úgy hiszem, semmit, sőt igen ártanak, mert a marhát nyilván olcsítják, s azonkívül számtalan rosszra nyujtanak alkalmat: s ha meggondolom, hogy Slavoniában nemcsak úgy, mint nálunk, egy-két nap tartanak a vásárok, hanem három s négy hetekig; s meggondolom rác és oláh népeink egymást érő henyenapjait, s hogy egy földművelő népnél gyakran egy-két naptul függ az egész esztendőnek szerencséje, megvallom, igen hajlandó vagyok az ily napokat népünk szegénységnek főokai közé számlálni.

Igaz ugyan, hogy a kereskedőknek hasznos az, mikor gyakran többezer marha között fitymálódhatnak, valamint a nép is olcsóbban kap holmit vásárokon; de egy kis hasznocska a nagy kár mellett vajon hasznos-é? Somogyban egész télen alig van valamirevaló vásár, és éppen akkor megy ott legjobban a marhaeladás; mikor ellenben a vásárok előjönnek, szeszereg a göbölös. - Attila reáparancsolt a hódolt görögökre, hogy a magyarok kedvéért vásárokat tartsanak; de hogy a magyarokra parancsolt volna vásárokat tartani a görögök kedvéért, arra nem gondolnám, hogy adatink volnának.

Ami azt illeti, hogy az ily napok multságait némelyek igen hasznos befolyásúaknak tartják a nép csinosodására nézve, tagadni nem lehet, hogy van igazság a dologban; mert az ily összeseregléseken csakugyan sokat hall, lát és tanul egymástul a nép, s kérdést nem szenved, hogy ily tekintetben nagyon fontosak és szükségesek a népmultságok; de mindemellett mégis csak azt kell mondanom, hogy népmultságokat nem afrikai karavánoktul, hanem a bölcs görögöktül kellene tanulnunk.

XIII. HIÁNYOS NÉPSZERKÖZET⁴

A mezei szorgalomnak és népboldogságnak emez előszámlált és még sok elől nem számlált akadályai között egyik legbelsőbb, legágazatosb veszély az, hogy a nép igen megoszlik, magát és erejét nem egyesíti, hanem inkább minden ember különvállik, mindenik magára hagyatik, s mindenik a maga gyarló esze, vagy többnyire esztelensége szerint üti-véti az emberiség legfontosabb és legnehezebb mesterségét, a mezei gazdaságot.

Pedig én azt hiszem, s teljes megfontolás után hiszem, hogy mind a mezei szorgalmat, mind az egész népboldogságot csak úgy lehetne legfőbb tetőre emelni, ha a mezei gazdaságot nem egyes gyarló emberek, hanem oly népegyesületek folytatnák, melyekben mindenkor megvolna minden, ami a mezei szorgalom legfőbb céljaihoz megkívántatik.

Mert a mezei gazdaság annyi számtalan nehézségekkel és viszontagságokkal jár, annyi észet, pénzt, szorgalmat, tapasztalást, erőt és tudalmat kíván, hogy azt egyes emberek soha jól nem folytathatják, vagy legalább úgy nem, hogy annak igen szövevényes óraműve tartósan jól menjen, s egyedül úgy mehet az tartósan jól, ha azt oly egyesület intézi, melyben mindenkor egyiránt egyesülve vagynak mindazon erők, melyek minden nehézségek és viszontagságok meggyőzésére s a szorgalom minden céljaira megkívántatnak; az ily erők egyesülését pedig nem egyes emberben, hanem csak több emberek szövetségében lehet képzelnünk.

A mi népegyesületeink avagy faluink, csak oly hiányos szerközetűek, hogy azokban a kunyhók igenis össze vagynak ugyan tömve; de az emberek megoszlott érdekeik miatt, mégis nagyon távul vagynak egymástul, s többnyire a legközelebbi szomszédok leggyakoribb ellenségek, kik a helyett, hogy egymásnak segédtársai volnának, inkább egymást rongálják, s ritka szerencse, ha nem egy falu lakosai között, de ha csak egy kunyhó nyomorékai között is van valami kis egyetértés.

Az ily oszlott érdekű társaság nem egyéb, mint az egymással ellenkező érdekek örökös harca, úgyhogy itt gyakran több vesződsége van a gazdának embertársaival, mint a gazdasággal. Jobb az ily céltalan szerközetnél az, midőn a mezei gazda birtoka egészen elkülönítve van

⁴ Szerközni és szerközni dunai szólás, mint férközni, vetközni, mérközni, kendőzni stb., mely szólás minden bizonnyal jobb, mint a monotóniás szerkezni vagy éppen szerkeszni. (Berzsenyi jegyzete.)

egyebekétül; mert így legalább szorgalma nagyot könnyebbülvén, sokkal virágzóbb lehet egész gazdasága, mint egy rendetlen tömegben.

De még ezen jobb rendszert sem tekinthetem úgy, mint legfőbb mezei ideált, vagy legalább számtalan föltételek nélkül éppen nem. Mert ámbár az ily magányos és takaros gazdaság nagy könnyebbséggel jár; de mégis az ily gazdaság egész szerencséje is, csak egyes emberek gyarlóságaitul függvén, természet szerint igen gyarló, igen mulékony és változékony alapon áll.

Hányadik az oly boldog gazda, kinél minden megvan, ami egy főbb tökélyű szorgalomhoz megkívántatik? S ha találkozik néha ily gazda, mely rövid az ő gazdaságának virágkora, s mennyi viszontagság alá van vetve? - Míg fiatal a gazda, hibázik az ész, mihelyt pedig öregszik, hibázik az erő, s ami ezek között van, mely fölötte csekély! De ez még csak egyik oldala a számtalan oldalú dolognak: holott a gazdaság szerencséje nem kevésbé függ a gazda számtalan körülményeitől, mint magától a gazdától. Mert hányszor látjuk azt, hogy a legjobb gazdát, mely hamar elrontja egy hitvány feleség, egy otromba fiú, dög, tűz, víz, zsvány stb.

Ha pedig oly gyarló lábon áll még a legjobb gazda szerencséje is, mit várjunk azon nyomorult millióktul, kiken nincs is mit rontani? Ily nyomorék pedig a népnek sokkal nagyobb része, úgyhogy ha végigtekintünk egy falun, csak azt látjuk, hogy egyik házban a gazda, másokban az asszony, harmadikban pedig mindenik hibás; a negyedikben van ökör, de nincs szántó; az ötödikben van szántó, de nincs ökör; a hatodikban pedig van ugyan mind ökör, mind szántó, de még sincs kenyér, mert más számtalanfélék hibáznak.

Így majd minden háznak van valami bel- vagy külférge, mely azt teszi, hogy annyi millió földművelők között alig látunk olyakat, kik valami szerencsés körülmények által a szegénységből kivergődnek; olyakat ellenben, kik minden hív izzadásaik mellett is, inkább elszegényednek, s ha megvénülnek, vagy koldusbotra jutnak, vagy durva gyermekeik kínozott zselléreivé nyomorodnak, fájdalom, nem keveset láthatunk!

Hogy pedig a földművelő nép szegénységének főokait leginkább a mondottakban kell keresnünk, mutatják számtalan szegény nemeseink, kik ámbár a civilizált világnak legszabadabb emberei, mégis szintoly szegények, valamint a parasztok. Ugyanazért mindezek szerint is, újra csak azt kell hinnem és mondanom, hogy a mezei szorgalmat és népboldogságot egyedül azáltal lehetne legfőbb tökélyre juttatni, ha a földművelő népet valami célirányosb egyesületekbe szerköztetnők.

Egyesülhetne némüleg az egész nemzeti erő nemzeti bank- s egyéb szorgalmi egyesületek által, melyeknek már elég példáit látjuk más bölcs nemzeteknél. Csak a kis Württembergben azok, kik a banktól fölvelt pénz-

re öt procent fizetnek, egyszersmind lehajtják száz esztendőre a tőkét is; mert a bank csak négyet procentet számlál, s így az ötödik lefizeti az egész tőkepénzt száz esztendőre.

Mely nagy áldás volna ily jóltevő intézet gyámoltalan nemzetünknek, s mely természetes gyógyszere a köztünk förtelmeskedő uzsoráknak s más gyógytalan magyar nyavaláknak, tudják mindazok, kik nemzetünk sorsáruul gondolkodni szoktak.

Egyesülhetne pedig továbbá a jobbágyság és szegény nemesség különféle tágabb és szorosabb szerközetekben; p. o. tágabb egyesületi szerközet lenne az: midőn minden falu többféle összeadásokbul és közre tett munkákbul oly köz gabona- vagy pénztárt állítana, melybül a szükségben lévőket, illendő kamat mellett segítené, s az egész tárt úgy használná, hogy az időrül időre mindenkor gyarapodna; mely szerint az ily köztár idővel annyira nevelkedhetne, hogy azáltal a nép örökre biztosítva és mentve lenne sok eddigi inségeitül.

Szorosabb népegyesület lenne az: midőn a nép annyira egyesülne, hogy az egész gazdaságot a Vének kormánya alatt egyesült erővel folytatná, melynek minden jövedelmeibül minden ember a maga közreadott pénze vagy munkája szerint venné ki részét.

Legszorosabb és legjobb egyesület lenne pedig az: midőn a nép nemcsak az egész gazdaságot közerővel űzné, de még konyhát és asztalt is közösen tartana, s azáltal magából egy nagy háznépet formálna. Az ily egyesület nemcsak azt nyerné, hogy minden költsége képzelhetetlenül megkevesedne; nemcsak azt, hogy így majd minden asszonyt munkára fordíthatna s ezáltal az egész néperőt megkettőztetné; de nyerné még azt is, hogy így az öregek figyelme alatt folyó nyájas életbül oly patriarchalis világ fejlődne, melynél szebbet és jobbat képzelni sem lehet.

Hogy pedig az ily egyesület mind valósítható, mind pedig igen jóltevő, látjuk tapasztalásbul is. A tót parasztok között gyakran látunk oly háznépeket, melyekben önkint nagyszámú rokonság egyesülve él és az ily egyesületek gazdasága sokkal virágzóbb, mint az oly kunyhóké, melyekben egy-két ember kínlódik és tehetetlenkedik.

Amerika fölfedezésekor azok találtattak ott legcivilizáltabb népeknek, melyek egyesületekben éltek s közerővel munkálták a földet; s a legújabb utazók csudálva láták az újzeelandi nagy csinosságú földművelést, hol a nép hasonlóképpen egyesülve él, s közerővel műveli a földet.

Somogyban több példát is hallottam arra, hogy a szegény helységek nem tudván magoknak templomot építeni, fölállatták valamely uraság aratását, s néhány nap alatt egyesült erővel annyit arattak, hogy az aratórészbül templomot építettek.

Végtelen lenne a nép ereje, ha az egyítve s mindenkor cél szerint használtatnék, és végtelen annak következménye mind gazdasági, mind erkölcsi tekintetben.

Az emberek különválva s magokra hagyatva majd leggyámoltalanabb állatjai a természetnek; egyesülve pedig urai a földnek. Vadság szaggatta és reggette külön az embereket, s a kultúrának legfőbb célja: azokat egyesíteni.

(1833)